

самоефективності, самоотношення, залежності, прагненням до автономії, самотності.

Ключеві слова: самодостаточність, кореляційна зв'язь, дисфорія самотності, ресурс єдинності, самоефективність.

A. S. Buhaitsova

THE PECULIARITIES OF CORRELATIONS AMONGST THE INDICATORS OF SELF-SUFFICIENCY

The article discloses the results of empirical research for the purpose of delineation of correlations among the indicators of self-sufficiency. The gist of problem of defining the self-sufficient personality in the conditions of contemporary cultural, spiritual, political and economic transformations in society is described as well. The author emphasizes the importance of given problem and underscores the question of definition of the given term as a particular practical problem in contemporary psychological science. On the ground of theoretical and methodological principles the choice of psychological diagnostic instrumentarium concerning investigation of self-sufficiency and correlations among indices, which can be represented as probable structural elements of current psychological parameter, is grounded. Owing to the empirical psychometrical techniques the disclosed correlations between indices of self-sufficiency are divided into several groups of factors, which are closely related by their main points. The generalized quantitative assessment of results of the correlation analysis on the basis of 129 variables marked out in 15 testing techniques is rendered. The given tables achieve certain correlative results between such testing scales and special factors as: self-efficacy in activity and self-efficacy in communication, self-attitude, aloofness, auto-sympathy, avoidance, forthcoming, intimacy, destructive overdependence, dysfunctional detachment, dependency, dysphoria of solitude, resource of seclusion, joy of seclusion, self-accusation, self-acceptance, etc. The author also pays attention to the fact that nowadays self-sufficiency is a little-studied individual psychological characteristic, in this connection enhancement of psychological diagnostic instrumentarium and elaboration of conceptual and categorical apparatus of self-sufficiency form separate dimensions for further in-depth study of the given phenomenon. Thus, summarizing the results of the pilot empirical research, we can conclude that the performance of self-sufficiency has both positive and negative correlations with the parameters of different tests. We express the idea that the existing large number of correlations shows close relationship of indicators that could be structural elements of self-sufficiency in conjunction with others or promote the differentiation of the phenomenon typological classification.

Keywords: self-sufficiency, correlation, dysphoria of solitude, resource of seclusion, self-efficacy.

Подано до редакції 12.08.14

УДК: 34-053.6+316.48

В. О. Булгакова

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ І ШЛЯХИ ВИХОДУ МОЛОДІ З КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ

Дослідження, проведене на виборці студентів 1 і 3 курсів, було спрямоване на діагностику рівня розвитку правової культури за шкалою, розробленою автором під керівництвом академіка О. Я. Чебикіна, а також діагностики особистісних властивостей (за методикою Р. Кеттелла) і виявлення засобів регулювання конфліктів (за методикою К. Томаса). Високий рівень розвитку правової культури виявився у 24% студентів 1-го курсу і 21% студентів 3-го курсу. Рівень розвитку "нижче середнього" продемонстрували 14% першокурсників і 17% студентів 3-го курсу. Решта досліджуваних виявили "середній" рівень розвитку правової культури. Порівняння результатів, отриманих за "високим" рівнем розвитку правової культури з результатами, одержаними за методикою Р. Кеттелла, виявило наявність взаємозв'язку між "високим" рівнем правової культури та факторами А і С. При вирішенні конфліктів такі люди здебільшого вдаються до стратегії співробітництва.

Ключові слова: рівень розвитку правової культури; шкала оцінки правової культури; фактор А – "замкненість і товариськість", фактор С – "емоційна стійкість і емоційна нестійкість", засоби регулювання конфліктів: співробітництво, пристосування, компроміс, уникнення.

Актуальність і аналіз стану проблеми дослідження. Правова культура є складовою загальної культури як суспільства, так і особистості. Вона як різновид загальної культури представляє собою систему цінностей, накопичених людством у сфері права, і належить до правової реальності суспільства. Право-

ва культура суспільства характеризується ступенем розвитку і юридичної захищеності прав і свобод особистості, ідеальності нормативного регулювання суспільного життя, рівнем правової свідомості суспільства, станом правопорядку і засобом його підтримання [14]. Правова культура є суспільно детерміноване по-

еднання права та культури двох субсистем суспільного життя [7]. Вона передбачає знання особою законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів, шанобливе ставлення до них. Правова культура суспільства складається з таких елементів, як правосвідомість, законність, досконалість законодавства та юридичної практики [2]. Правова культура особистості базується на ідейних, моральних поглядах, переконаннях, які залежать від якості правових знань і вміння їх використовувати, а також від готовності реалізовувати правові норми, активно сприяти зміцненню законності і правопорядку [10]. Правова та моральна культура тісно пов'язані. Мораль і право – взаємодоповнюючі засоби регуляції та нормування поведінки людини. Людина, в якій не було установок на дотримання моральних норм, ймовірно, не буде дотримуватися й правових норм [9, с. 258]

У психології проблема правової культури переважно розглядається науковцями фрагментарно. Тобто, в доступній для нас літературі ми не знайшли комплексних систем дослідження, які б цілісно розкривали зміст та специфіку цього феномену. В той же час, в окремих роботах (Д. М. Бойко) зроблені спроби описати психологічний зміст розуміння правової культури. При такому підході ключовими ознаками психологічних аспектів правової культури при дослідженні можуть стати дані усвідомлення правових норм, уявлення про себе як про носія цієї культури, особистісні ціннісні орієнтації, психоемоційна та інтелектуальна зрілість, відповідальність та інші властивості особистості як певні детермінанти феномену. Таким чином, результати теоретичного аналізу дозволяють уточнити розуміння психологічного змісту правової культури як певного феномену, а також виділити найбільш суттєві його ознаки, що мають стати предметом для подальшого дослідження, виходячи з мети нашої роботи.

Унаслідок теоретичного аналізу досліджень правової культури склалося розуміння її як системного явища, сукупності правових знань, правосвідомості та правомірної діяльності, що є результатом усвідомлення засвоєних соціально-правових норм та проявляється в моральних цінностях, установках та саморегуляції поведінки особистості. Відображення ціннісної особливості особистості, що сформувався під впливом різних соціальних умов з дотримання правил поведінки в усіх сферах людської діяльності, дає нам підставу перейти до аналізу змістовних ознак правової культури, в тому числі норм моралі.

Аналізуючи змістовні ознаки правової культури, ми повинні розглянути структуру особистості, її функції. За В. Ф. Моргуном, особистість – це "людина, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямувань, рівнів опанування й форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода суб'єктного самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і підсвідомо непередбачені) наслідки перед природою, суспільством і

своєю совістю" [6, с. 33]. Тобто, правова культура є частиною свідомого буття особистості, а саме соціально-специфічних особистісних особливостей.

Визначаючи елементи структури особистості, звернемося до концепції В. А. Петровського. На його думку, особистість як суб'єкт міжособистісних взаємин знаходить себе у трьох репрезентаціях: 1) особистість як відносно стійка сукупність інтраіндивідуальних якостей (психічні властивості, що складають її індивідуальність, мотиви, спрямованість, характер, темперамент, здібності тощо); 2) особистість як залучення індивіду до простору міжіндивідуальних зв'язків, де взаємини та взаємодія можуть трактуватися як носії особистості їх учасників); 3) особистість як "ідеальна представленість" індивіда в життєдіяльності інших людей, в тому числі і за межами їх безпосередньої взаємодії, як результат змістовних перетворень інтелектуальної та афективно-потребової сфери інших людей, що здійснюється особою [11, с. 17].

С. Д. Максименко визначає особистість як форму існування психіки людини, що є цілісною, здатною до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, яка має свій унікальний та неповторний внутрішній світ [8]. Провідними ознаками особистості вчений виокремлює цілісність, унікальність, активність, здатність до вираження, відкритість, саморегуляцію.

Таким чином, правова культура, згідно із зазначеними варіантами структури особистості, є результатом залучення особистості до соціальних (міжіндивідуальних) стосунків та частиною соціально-специфічних властивостей особистості та її власного досвіду. На нашу думку, рівень розвитку правової культури безпосередньо впливає на шляхи виходу її з конфліктної ситуації.

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) виникає на основі проблемної ситуації, яка містить у собі протилежні інтереси сторін або протилежні цілі чи засоби їхнього досягнення. Розглядають кілька видів конфлікту: невротичний, рольовий, міжетнічний, міжособистісний. Проблемою конфліктів займалися такі психологи, як Н. В. Гришина, Е. А. Донченко, Т. М. Титаренко та ін.

Конфлікти як повсякденний фактор життя охоплюють усі його сторони. Саме це визначає живий інтерес до цієї проблеми. Міжособистісні конфлікти часто приводять до виникнення психологічних конфліктів. В. С. Мерлін зазначає, що в психологічному конфлікті змінюються і формуються нові стосунки особистості, змінюється і сама структура особистості [4]. Провідним напрямком у дослідженні конфліктів є діяльнісний підхід. Згідно з ним, рівень розвитку групи і міра ефективності її спільної діяльності є головним чинником виникнення і наступного перебігу внутрішньогрупового конфлікту.

Конфлікт у сучасному розумінні – це надзвичайно багатоліке і багатобічне явище, одночасно позитивне і негативне, те, що розвиває і те, що руйнує, і знову розвиває. Якщо конфлікт вирішується неправильно, придушиться, ігнорується, його негативна сторона виходить назовні і виявляється в різноманітних, у тому числі

і психологічних, наслідках, наприклад, у тривозі, самотності, низькій продуктивності праці, млявості, затаєному гніві, стресі, втомі й ін. У той же час, якщо конфлікт конструктивний, якщо він вирішується правильно, вбачаються його позитивні сторони, зокрема, виникає відчуття спокою, задоволення, підйому енергії, полегшення, радості спілкування, розширюються можливості особистісного росту й ін. [3].

Будь-яка професія людини вимагає певних індивідуальних особливостей, які забезпечують успішність її діяльності. О. П. Саннікова вважає, що професійна діяльність розглядається як поле прикладання творчих можливостей індивідуальності [13]. Цей підхід вона називає особистісним. Велике значення має спрямованість особистості професіонала на спілкування. Якщо казати про соціономічні професії, це є особливо важливим. У спілкуванні можливі конфлікти, які треба конструктивно вирішувати [5; 13].

У педагогічному процесі зустрічаються конфлікти ситуацій, які можна поділити на дві групи: конфлікти між учнями і конфлікти між вчителем і учнями. Підготовка майбутніх вчителів і психологів потребує вміння конструктивно вирішувати конфлікти, як в дитячому колективі, так і в стосунках вчитель-учні (або учень).

Ми поставили перед собою мету – дослідити рівень розвитку правової культури студентів і її вплив на способи регулювання конфліктів у студентів – майбутніх вчителів і психологів.

Методики дослідження. Для реалізації цієї мети ми використали "Шкалу оцінки рівня правової культури", розроблену нами під керівництвом академіка О. Я. Чебикіна, яка спрямована на визначення рівня вираженості правової культури студента, найбільш типового для юнацького віку, "Методика багатфакторного дослідження особистості" Р. Кеттелла, а також "Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки" К. Томаса в адаптації Н. В. Грішиної. "Шкала оцінки рівня правової культури" дає змогу визначити високий, середній та низький рівень розвитку правової культури. У якості критеріїв в емпіричному дослідженні психологічних особливостей правової культури в юнацькому віці ми використовували дані щодо міри (максимальної, середньої, мінімальної) ознак, що вивчаються.

На нашу думку, використання змістовних характеристик із "Методики багатфакторного дослідження особистості" Р. Кеттелла може слугувати вихідною основою у міркуваннях стосовно взаємозалежностей між рівнем правової культури та певними особистісними рисами (диспозиціями). Якщо буде встановлена причинно-наслідкова залежність між рівнем правової культури та вираженістю тієї чи іншої диспозиції, то це може бути використано у подальшому для формулювання вихідних принципів при розробці відповідної корекційної програми. При використанні опитувальника основна увага приділялась визначенню особистісних особливостей, які можуть бути певними детермінантами правової культури.

З огляду на розуміння правової культури як елемента загальної культури особистості, де, зокрема, наголошується на таких її ознаках, як належність до розумової, духовно-практичної і практичної активності, ставлення до правових норм як до цінності, інтерактивність буття згідно з правовими вимогами соціуму, у зазначеному переліку опозитних конструктів найбільш значущими можуть бути ті, що відображають "розвинене мислення – обмежене мислення", "емоційну стабільність – емоційну нестабільність", "сумлінність – безпринципність".

Відповідно до умов тестування, досліджуваним пропонувалися 187 питань та спеціальні бланки для відповідей. Для забезпечення обґрунтованості висновків у роботі було застосовано статистичні критерії: коефіцієнт кореляції, t-критерій Ст'юдента. Математичний та статистичний аналіз проводився за допомогою пакету програмного забезпечення *Basic Statistics*.

Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К. Томас вважає доцільним застосовувати двомірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація, зв'язана з увагою людини до інтересів інших людей, втягнутих у конфлікт, і напористість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів. Відповідно цим двом основним вимірам К. Томас виділяє наступні способи регулювання конфліктів: змагання (конкуренція) як прагнення домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому; пристосування, що означає на противагу суперництва, принесення в жертву власних інтересів заради іншого; компроміс; уникнення, для якого характерно як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; співробітництво, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що цілком задовольняє інтереси обох сторін. К. Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху; при таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс або один з учасників виявляється у виграші, а іноді програє, чи обоє програють, тому що йдуть на компромісні поступки. І тільки в ситуації співробітництва обидві сторони виявляються у виграші.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження проводилось в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського серед студентів першого курсу факультету Початкового навчання (спеціальності "Соціальний педагог", "Вчитель початкових класів і психолог") та студентів-психологів, які навчаються на третьому курсі факультету Психологічної освіти. Всього в дослідженні прийняли участь 97 студентів.

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку правової культури показав, що у студентів як 1-го, так і 3-го курсу переважає середній рівень розвитку правової культури (по 62%). Цікаво, що у досліджуваних студентів 1-го курсу виявилось більше осіб з високим рівнем правової культури (24%) у порівнянні зі студентами 3-го курсу (21%). Правову культуру на рівні нижче середнього продемонстрували 14% першокурсників та 17% сту-

дентів 3-го курсу.

Більш високий рівень правової культури у досліджуваних студентів 1-го курсу у порівнянні з даними студентів 3-го курсу свідчить про те, що рівень правової культури має тенденцію до зниження зі зростанням досвіду навчання у вищому навчальному закладі. Можна припустити, що по мірі зростання загального досвіду студенти знаходять певні "компромісні" способи поведінки, які характеризують перехід від обов'язкового дотримання норм до їх дотримання за додаткових умов.

Стосовно результатів якісного аналізу індивідуальних відмінностей в прояві факторів особистості за Р. Кеттеллом у осіб, то найбільш значні відмінності зафіксовані тут за показниками А (замкнутість-товариськість): "висококультурні" в правовому контексті юнаки виявилися достовірно більш комунікабельними у порівнянні з досліджуваними, які характеризуються середнім рівнем правової культури. Таку ж статистично достовірну відмінність за означеним показником отримано і у групах досліджуваних з високим та нижче середнього рівнем розвитку правової культури. Аналогічна тенденція спостерігається і за показниками С (емоційна нестійкість – емоційна стійкість).

Статистично достовірні відмінності у особистісних особливостях досліджуваних з різним рівнем правової культури зафіксовано:

– у групах з високим та середнім рівнем її прояву: особам з високим рівнем правової культури більш властиві "відкритість" (фактор А: $t=3,35$, при $p<0,001$), емоційна стабільність (фактор С: $t=1,97$, при $p<0,05$);

– у групах з високим та низьким рівнем правової культури: особам з високим рівнем правової культури більш властива "відкритість" (фактор А: $t=2,39$, при $p<0,02$).

Розглядаючи особистість як носія культури взагалі та правової культури зокрема, ми зосередили подальшу нашу увагу на співвідношенні особистісних ознак та таких психологічних конструктів, які вказували б на ті механізми, які забезпечують функціонування правової свідомості у життєдіяльності особи.

Отримані емпіричні результати показали, що досліджувані особи з високим рівнем правової культури відрізняються від досліджуваних із середнім та низьким рівнем лише за такими ознаками: фактор А – готовність до нових знайомств, привітність, уважність до людей; фактор С – спокійність, зрілість, впевненість, емоційна стійкість. На підставі того, що за останніми факторами не було виявлено значущих відмінностей, можна стверджувати, що особистісні ознаки, які входять до змісту цих факторів, є імовірно особистісним базисом для формування високого рівня правової культури. Особистісні властивості передбачають також і різні стратегії виходу з конфліктних ситуацій.

Стратегія "співробітництво", яка передбачає вміння людей приходити до альтернативи інтересів обох конфліктуючих сторін, властива 70% досліджуваних. У них виявились високі оцінки за фактором А (за методикою Р. Кеттелла) і це дає змогу стверджувати, що такі люди

проявляють "відкритість", "добросердечність", "товариськість" та добре ставляться до людей і охоче працюють з ними, вони активні в усуненні конфліктів, довірливі, не бояться критики, проявляють яскраві емоції, жваво відкликаються на будь-які події [12, с. 255].

Стратегія "компроміс", яка властива 21% досліджуваних з високим рівнем правової культури, передбачає, що люди, які досягли високих оцінок за шкалою "компроміс", проявляють емоційну стійкість, що дає таким людям змогу прийти до згоди з людьми у ситуації конфлікту завдяки взаємними поступкам заради досягнення мети.

Стратегія "приспособлення" передбачає здатність людини приносити в жертву власні інтереси заради іншої людини. Це співвідноситься з високими оцінками за методикою Р. Кеттелла до життєрадісності, енергійності. Соціальні контакти для такої людини емоційно значущі. У 9% людей з високим рівнем розвитку правової культури в нашому дослідженні виявилась ця стратегія.

Результати нашого дослідження поведінки людей у конфліктних ситуаціях показали, що у студентів першого курсу лише у 30% проявляється здатність до "співробітництва". Більш високий відсоток досліджуваних (49%) проявили здатність до "компромісу". Здатність до "уникнення" проявили 21% досліджуваних першокурсників. Порівнюючи ці результати з результатами, одержаними у студентів 3-го курсу факультету психології, ми бачимо, що в цій групі досліджуваних найбільшій відсоток досліджуваних, ніж у студентів першого курсу факультету початкового навчання, проявилась здатність до "співробітництва" (46%); здатність до "компромісу" проявили 44%; здатність до "уникнення" – 10% досліджуваних.

Порівнюючи результати дослідження, одержані у студентів 1-го курсу факультету початкового навчання, з результатами дослідження, одержаними у студентів 3-го курсу факультету психології, бачимо, що у досліджуваних другої групи (третій курс факультету психології) проявляється більш високий рівень до "співробітництва" і "компромісу" і менший рівень до "уникнення" в порівнянні зі студентами першого курсу факультету початкового навчання. Ми пояснюємо це явище тим, що студенти-психологи володіють в більшій мірі знаннями про конфлікт і конструктивне вирішення його. Це можна пояснити, по-перше, їх майбутньою професійною діяльністю, а також їх віком – вони більш "дорослі", ніж першокурсники.

Співставлення результатів, отриманих за методикою К. Томаса, з результатами дослідження рівня розвитку правової культури студентів показало, що більшість досліджуваних, в яких визначився високий рівень розвитку правової культури, проявляють такі стратегії виходу з конфліктних ситуацій: по-перше, "співробітництво" (70%), по-друге, "компроміс" (21%), по-третє, "уникнення" (9%).

У досліджуваних, в яких визначився середній рівень розвитку правової культури, виявились такі стратегії виходу з конфліктної ситуації: по-перше, "компроміс"

(65%), по-друге, "уникнення" (27%), по-третє, "приспосовування" (8%).

У досліджуваних, в яких рівень розвитку правової культури визначився нижче середнього, виявились такі стратегії виходу з конфліктної ситуації: по-перше, "змагання" (58%), по-друге, "приспосовування" (24%), по-третє, "уникнення" (18%).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз отриманих результатів дослідження, проведеного нами за допомогою трьох методик, показав, що існує взаємозв'язок між рівнем розвитку правової культури у виборці студентської молоді, яка приймала участь в емпіричному дослідженні і стратегією виходу з конфліктної ситуації. Результати дослідження за мето-

диною Р. Кеттелла свідчать, що за певними факторами, такими, як "добре ставлення до людей", "вміння спілкуватися", а також "емоційна стійкість", "розважливості", "серйозності" корелюють як з високим рівнем розвитку правової культури, так і з такою стратегією виходу з конфліктної ситуації як "співробітництво", а також "компроміс".

У подальшому ми плануємо розробити програму психокорекційної роботи, спрямованої на розвиток рівня правової культури у молоді, яка буде включати корекцію конфліктності особистості молоді, навчати їх вмінню конструктивно розв'язувати конфлікти і вибирати при цьому стратегію "співробітництво".

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксиология [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru>
2. Алексеев С. С. Право и правовая система / С. С. Алексеев // Правоведение. – 1980. – № 1. – С. 59–60.
3. Андрущенко Т. В. Освіта України в системі цінностей "розколотого світу" / Т. В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 31–37.
4. Анохин П. К. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1978. – 400 с.
5. Асоян Ю. Открытие идеи культуры (Опыт русской культурологии середины XIX – начала XX веков) / Ю. Асоян, А. Малафеев. – М.: ОГИ, 2001. – 344 с.
6. Зелюк В. В. Особистість в освіті: парадигми культури: монографія / В. В. Зелюк, В. Ф. Моргун, Т. А. Устименко. – Полтава: ТОВ "АСМІ", 2011. – 212 с.
7. Коваленко І. П. Професійна складова формування правової культури майбутніх фахівців бібліотечно-інформаційної сфери / І. П. Коваленко // Вісник Книжкової палати. – 2007. – №3. – С. 31–34.
8. Максименко С. Д. Психологія особистості: Підручник / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К.: ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.

REFERENCES

1. *Aksiologiya* [Axiology]. Retrieved from: <http://slovari.yandex.ru> [in Russian].
2. Alekseyev, S. S. (1980). Pravo i pravovaya sistema [Law and legal system]. *Pravovedenie – Legal study*, 1, 59–60 [in Russian].
3. Andrushchenko, T. V. (2009). Osvita Ukrainy v systemi tsinnosti "rozkolotoho svitu" [Education of Ukraine in value systems of "broken world"]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*, 3, 31–37 [in Ukrainian].
4. Anokhin, P. K. (1978). *Izbrannye trudy. Filosofskie aspekty teorii funktsionalnoy sistemy* [Selected works. Philosophic aspects of theory of a functional system]. Moscow: Nauka [in Russian].
5. Asoyan, Yu., & Malafeyev, A. (2001). *Otkrytie idei kultury (Opyt russkoy kulturologii serediny XIX – nachala XX vekov)* [Discovering the idea of culture (Experience of Russian Culturology of the mid XIX – beginning of the XX centuries)].

9. Матвеева Л. Л. Культурология: курс лекций: навч. посібник / Л. Л. Матвеева. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
10. Никитин А. Ф. Что такое правовая культура? / А. Ф. Никитин. – М.: Просвещение, 1988. – 112 с.
11. Общая психология. Словарь / Под ред. А. В. Петровского // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л. А. Карпенко. Под. общей редакцией А. В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – 251 с.
12. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Редактор-составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом "БАХРАХ-М", 2002. – 672 с.
13. Санникова О. П. Психологические контуры личности: форма и содержание / О. П. Санникова // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки: Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конференції "Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність". – К.: Либідь, 2006. – С. 106–115.
14. Яртись А. В. Лекції з історії світової та вітчизняної культури / А. В. Яртись, М. В. Мельник. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.

Moscow : OGI [in Russian].

6. Zeliuk, V. V., Morhun, V. F., & Ustymenko, T. A. (2011). *Osobystist v osviti : paradyhmy kultury : monohrafiia* [Personality in education: culture paradigm : monograph]. Poltava: TOV "ASMI" [in Ukrainian].
7. Kovalenko, I. P. (2007). *Profesiina skladova formuvannia pravovoi kultury maibutnix fakhivtsiv bibliotечно-informatsiinoi sfery* [Professional component of legal culture of future specialists in bibliothecal and informational sphere]. *Visnyk Knyzhnoi palaty – Bulletin of the Central Institute of Bibliography*, 3, 31–34 [in Ukrainian].
8. Maksymenko, S. D., Maksymenko, K. S. & Papucha, M. V. (2007). *Psykhohohiia osobystosti: Pidruchnyk* [Personality Psychology : textbook]. Kyiv: TOV "KMM" [in Ukrainian].
9. Matveieva, L. L. (2005). *Kulturolohiiia : kurs lektzii : navch. posibnyk* [Culturology: course of lectures : textbook].

Kyiv : Lybid [in Ukrainian].

10. Nikitin, A. F. (1988). *Chto takoe pravovaya kultura? [What is legal culture?]*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].

11. Petrovskiy, A. V. (Eds.). (2005). *Obshchaya psikhologiya. Slovar [General Psychology. Dictionary]. Psikhologicheskiy leksikon. Entsiklopedicheskiy slovar v shesti tomakh – Psychological lexicon. Encyclopaedic dictionary in six volumes*. Moscow : PER SE [in Russian].

12. Raygorodskiy, D. Ya. (Ed.). (2002). *Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy. Uchebnoe posobie [Practical Psychodiagnosics. Methods and tests. Textbook]*.

Samara: Izdatelskiy dom "BAKhRAKh-M" [in Russian].

13. Sannikova, O. P. (2006). *Psikhologicheskie kontury lichnosti: forma i sodержanie [Psychological personality's outline : form and content]. Aktualni problemi sotsiologii, psikhologii ta pedagogiki – Topical problems of Sociology, Psychology and Pedagogy: Proceedings of All-Ukrainian scientific and practical conference "Tendencies of development of Psychology in Ukraine: history and modern times"*. (pp. 106-115). Kyiv: Libid [in Russian].

14. Yartys, A. V., & Melnyk, M. V. (2005). *Lektsii z istorii svitovoi ta vitchyznianoï kultury [Lectures on the history of world and domestic culture]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].

В. А. Булгакова

УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПУТИ ВЫХОДА МОЛОДЕЖИ ИЗ КОНФЛИКТНОЙ СИТУАЦИИ

Исследование, проведенное на выборке студентов 1-го и 3-го курсов, было направлено на диагностику уровня развития правовой культуры по шкале, разработанной автором под руководством академика А. Я. Чебыкина, а также диагностики личностных особенностей (по методике Р. Кеттелла) и выявления способов регулирования конфликтов (по методике К. Томаса). "Высокий" уровень развития правовой культуры был выявлен у 24% студентов 1-го курса и 21% студентов 3-го курса. Уровень развития "ниже среднего" продемонстрировали 14% первокурсников и 17% студентов 3-го курса. Остальные испытуемые выявили "средний" уровень развития правовой культуры. Сравнение результатов, полученных по "высокому" уровню развития правовой культуры с результатами, полученными по методике Р. Кеттелла, выявило наличие взаимосвязи между высоким уровнем правовой культуры и факторами А и С. При разрешении конфликтов такие люди в большинстве случаев используют стратегию сотрудничества.

Ключевые слова: уровень развития правовой культуры, "шкала оценки правовой культуры"; фактор А – "замкнутость – общительность", фактор С – эмоциональная неустойчивость – эмоциональная устойчивость"; конфликт, способы регулирования конфликтов: соревнование, приспособление, компромисс, избегание, сотрудничество.

V. O. Bulhakova

LEVEL OF DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE AND WAYS OF OVERCOMING CONFLICTS BY YOUTH

This research was conducted with a group of students of the first and third years of study and it was oriented at the diagnostic of the level of development of legal culture according to the scale, which was worked out by the author with the help of academician Alexey Chebykin. At the same time some different methods were applied, such as: the diagnostics of personal peculiarities (Kettel P.) and the finding out of the ways of conflict regulation (Thomas K.). The "high" level of legal culture development was defined among 24% of the first-year students and 21% of the third-year students. The "middle" level of legal culture development was defined among 62% of the first-year students and the third-year students as well. The "lower than middle" level of legal culture development was defined among the first-year students – 14% and the third-year students – 17%. The comparison of the results, which were obtained according to the "high" level of law culture development, with the results, which were obtained according to the method of P. Kettell, showed the interaction between the "high" level of legal culture development and the factors A and C. The participants who got high marks according to factor A ("not open-minded and open-minded") showed open-mindedness and kindness, they are sociable and kind to other people. These people work with others successfully and they are active when they need to solve a problem. The participants who got high marks according to factor C ("emotional instability and emotional stability") are characterised as strong, easy-going and having emotional maturity. The investigations performed according to the method of K. Thomas revealed that the participants of the experiment, who showed high level of legal culture development and solved conflict problems, applied the strategy of "cooperation" in most cases. The strategy "compromise" was applied by 21% of the participants with high level of legal culture development when they solved problems. The strategy of "conformation" can suppose that a person has the ability to sacrifice one's own interests for the sake of other people. According to the method of K. Thomas 9 % of people with the high level of legal culture development applied this strategy.

Keywords: the level of legal culture development, "the scale of evaluation of legal culture", factor A "not open-minded and open-minded", factor C "emotional instability and emotional stability", conflict, the ways of conflict regulation: conformation, competition, compromise and cooperation.

Подано до редакції 04.08.14